

Història

La família Domènech-Perich: un episodi de la repressió franquista a Banyoles

Jordi Galofré

COL·LECCIÓ FAMÍLIA DOMÈNECH TARRADAS.

Acabada la guerra del 1936-1939 amb la derrota de l'exèrcit republicà i ocupada Catalunya per les tropes franquistes, es va iniciar una nova etapa en la història de Catalunya: la dictadura franquista, una dictadura que s'edificà a partir d'una victòria militar, amb el suport de sectors de la població i a partir de la repressió implacable dels vençuts. Era una repressió que buscava la destrucció de l'adversari, per evitar que es pogués bastir cap alternativa política a la dictadura. De fet, ho va aconseguir perquè, com és sabut, el règim franquista perdurà mentre visqué el dictador.

Maria Domènech (a l'esquerra) a França, el 1939, amb una altra banyolina exiliada, Maria Carles. Pocs mesos després, la Maria seria detinguda a Figueres i empresonada a Barcelona.

El pare, un fill i una filla a la presó, un fill en batallons de treballadors, dues filles a l'exili i la mare amb un gran buit al seu entorn.

400 víctimes

A Banyoles, com arreu de Catalunya, la repressió s'abaté sobre els sectors socials que havien donat suport a la República. Nombrosos veïns i veïnes de Banyoles en patiren les conseqüències: més de cent cinquanta persones empergueren els camins de l'exili; un centenar llarg de banyolins que feien la guerra amb el bàndol perdedor van ser internats en camps de concentració franquistes o enquadrats en batallons de soldats treballadors; més de cent cinquanta foren empresonats, sotmesos a consells de guerra i condemnats a diverses penes de reclusió i fins i tot a la de mort: nou banyolins foren afusellats al cementiri de Girona. En un primer recompte, encara provisional, les víctimes directes de la repressió franquista a Banyoles foren quatre-centes persones, xifra que representa el 6% d'una població de 6.650 habitants.(1) La repressió, però, va afectar molta més gent, perquè cal tenir en compte les famílies dels represaliats, que van quedar tocades i desestructurades en diversos graus, i també tots els que van ser depurats.

Una família d'esquerres

En aquest article centrarem l'atenció en una família concreta, la família Domènech-Perich, coneguda a Banyoles com els de Can Xumeia, que pot considerar-se com un paradigma de la força de la repressió i de les seves conseqüències.

El pare, Bartomeu Domènech i Figueres, era de Sant Esteve de Llèmena, on va néixer el 1886. La mare, Dolors Perich i Serra, era de Flaçà. El matrimoni tingué sis fills: Maria, Teresa, Carmelita, Consol (que morí jove), Lluís i Joaquim. Instal·lats a Banyoles, Bartomeu

COL·LECCIÓ TERESA PAST

Grup de noies banyolines que feien d'infermeres i altre personal auxiliar a l'hospital de guerra de Banyoles, durant la guerra. A la segona fila començant per baix, a la dreta, la Teresa Domènech. Al fons es poden veure les arcades del claustre del monestir de Sant Esteve, recentment restaurat.

Domènech va fer de ferrer, que era el seu ofici, però aviat es va dedicar al transport, primer amb un carro i després amb un camió.

L'esclat de la guerra i la revolució va marcar profundament els destins de la família. Els dos fills barons van anar al front. Lluís Domènech hi va anar com a voluntari i va participar a les batalles de Terol i de Gualadajara. Posteriorment va formar part del cos de carrabiners, destinat a la zona d'Alacant, on era quan es va acabar la guerra. Joaquim Domènech hi va anar quan va ser cridada la seva lleva, la quinta del biberó, al final de la guerra. Va estar al front del Segre i va participar en la batalla de l'Ebre, on fou ferit.

Les filles, des de Banyoles estant, van col·laborar també en l'esforç bèl·lic. Juntament amb moltes altres noies banyolines, van formar part de la Unió de Dones, una organització impulsada pel PSUC, que, entre altres activitats, preparava roba per als soldats que eren al front i ajudava els

refugiats que, fugint de la guerra, havien anat a parar a Banyoles, sovint en condicions precàries.(2) Van formar part també d'un grup de noies banyolines que anaven voluntàriament a tenir cura dels soldats ferits de l'hospital militar que es va instal·lar al monestir de Banyoles.

Maria Domènech, que havia nascut a Girona el 1913, era la més gran de les germanes. Va ser la que va experimentar una major politització, que la dugué a ser una de les principals dirigents del Socors Roig, secretària de la secció femenina de les joventuts comunistes (JSUC) i, el 1937, regidora de l'Ajuntament de Banyoles. Va ser, per tant, una de les primeres dones que van ocupar aquest càrrec municipal a Banyoles.

L'exili

Acabada la guerra, la Maria es va exiliar. De la seva actuació en parlarem més endavant. Les altres dues germanes, la Teresa i la Carmelita,

COL·LECCIÓ TERESA PRAT

Carmelita Domènech (la primera a l'esquerra) al camp de concentració d'Argelers. A la dreta, les germanes Maria i Teresa Prat, també banyolines.

van decidir també exiliar-se, tot i que la seva actuació revolucionària no va ser especialment compromesa. Eren força joves —la Teresa tenia 25 anys i la Carmelita, 21— i de ben segur que no s'esperaven el que es van trobar: les dramàtiques condicions de vida en el camp de concentració d'Argelers.

La Teresa va tornar aviat a Catalunya, el 1940. Es va casar amb un altre exiliat, Francesc Santolària, i tots dos es van instal·lar a Mequinensa. La Carmelita va trigar més a tornar. Del camp d'Argelers va passar al d'Angulema i després va viure una temporada a Cognac i més tard a Vilallonga de Salanca, amb altres noies banyolines. Es va casar amb un exiliat, Joan Bertran, i, en retornar a Catalunya, el 1947, fou empresonada i romangué un mes a la presó de Girona. S'instal·là a Fontdarella amb el seu marit i la seva filla Aurora.

El cas de Teresa i Carmelita Domènech exemplifica el que va representar l'exili per a molta gent: una decisió sobtada, presa amb precipitació, en un moment de tensió, condicionada per la por que provo-

caven les notícies que arribaven dels llocs ja ocupats. Una decisió que va tenir unes conseqüències inimaginables. El que havia de ser una situació provisional es convertí en definitiva per a molts i, en tot cas, va marcar profundament les vides de tots. En el cas de les germanes Domènech, van retornar a Catalunya, però ja no van tornar a viure a Banyoles.

Els camps de concentració i la presó

Pel que fa als dos fills, el petit, Joaquim Domènech, va ser detingut a Barcelona, en plena retirada. Després de passar per diversos camps de concentració franquistes (Barbastre, Deusto, Irun, Miranda de Ebro...), va ser enviat al Marroc, enrolat en un Batalló de Soldats Treballadors (eufemisme sota el qual s'amagava una situació de treballs forçats) que construïen, en condicions molt penoses, la carretera de Nador i Cabo de Aguas. Quan finalment va quedar en llibertat, al cap de gairebé tres anys, encara va haver de fer el servei militar, com si res no hagués passat.

Hi ha una anècdota, que la seva filla Dolors recorda encara amb emoció, que ajuda a copsar el que va representar aquesta situació. Quan en Joaquim Domènech, finalment llicenciat, va tornar a casa, no hi va trobar ningú. Des del carrer estant, on s'esperava, va veure venir el seu pare. Però quan aquest va arribar on el fill, emocionat, l'esperava, no el va

Un grup de preses polítiques a la presó de les Corts de Barcelona. Maria Domènech és la segona començant per la dreta.

COL·LECCIÓ FAMILIA DOMÈNECH TARRADAS

Quan un dels fills va tornar a casa, després de la guerra, la presó i el servei militar, el seu pare, que el va trobar pel carrer, no el va conèixer

reconèixer i li va preguntar amablement: «A qui busca, senyor?».

Fins a tal punt, la duresa de les penalitats viscudes havien transformat aquell noi de més de 24 anys, que havia marxat de Banyoles quan en tenia 18.

El seu cas exemplifica una altra situació que va esdevenir molt comuna: tots els que van fer la guerra amb la República, com a voluntaris o amb les seves lleves respectives, van ser internats en camps de concentració i, en molts casos, enquadrats en batallons de soldats treballadors. Quan aconseguïen sortir-se'n, si estaven en edat militar havien de fer la mili amb els de la seva lleva. El resultat va ser que molts joves van passar uns quants anys de la seva vida —de fet, hi van perdre la joventut— en els exèrcits d'un i altre bàndol.

L'altre germà, Lluís Domènech, va ser detingut en acabar-se la guerra. Tornat a Banyoles al cap de poc temps, una denúncia el va fer anar a parar a la presó de Girona, acusat d'haver participat en l'assassinat d'uns guàrdies civils a Tortellà. La falsedat de l'acusació li va evitar mals majors, però no li va estalviar una estada de mig any a la presó. Obtinguda la llibertat, hagué de fer, com el seu germà, el servei militar.

El cas de Lluís Domènech exemplifica un altre aspecte, especialment dramàtic, que es va viure en aquests anys: les denúncies. Per venjança, per fer pagar a algú els patiments soferts, o la mort d'algun familiar, per enveja, per motius diversos i sovint incomprendibles, molts dels vençuts van anar a parar a la presó i van ser jutjats sense possibilitats de defensar-se. Lluís Domènech va aconseguir sortir-ne relativament aviat, però molta altra gent va passar molt més temps a les presons franquistes.

COL·LECCIÓ FAMÍLIA DOMÈNECH TARRADAS

Una imatge insòlita de la presó de les Corts. Que potser les monges «també eren filles de l'Empordà»?

La reorganització del PSUC

Al final de la guerra, Maria Domènech es va exiliar, com hem dit. El seu destí va quedar íntimament relacionat amb els intents de reorganització del PSUC a Catalunya.

L'ocupació de Catalunya per les tropes franquistes va significar, d'una banda, l'exili dels principals dirigents comunistes catalans i, de l'altra, la desaparició de contactes i relacions estables entre els militants que no van marxar a l'exili. De fet, a la pràctica, va desaparèixer l'estructura organitzativa del partit.

Ben aviat, però, els comunistes intentaren reorganitzar-se. El responsable de la relació de l'exili amb l'interior, Joaquim Olasso, va intentar establir una primera base a les comarques gironines. Maria Domènech va acceptar encarregar-se d'aquesta difícil i compromesa missió. Segons el professor José Luis Martín Ramos, que ha estudiat a fons aquests temes,⁽³⁾ Maria Domènech va passar clandestinament

la frontera el mes de juny de 1939 i es va dirigir a Banyoles, on va connectar amb alguns militants comunistes banyolins que no s'havien exiliat, com Joan Llansó i Enric Font. Com a resultat de les seves gestions, un dirigent comunista anomenat *Mariano* de nom de guerra es va poder instal·lar a Banyoles, a casa d'Enric Font, mentre Maria Domènech retornava a Perpinyà. D'una manera molt precària es pogueren realitzar alguns contactes amb militants de Besalú, Figueres i Castelló d'Empúries.

La reorganització del PSUC anà avançant amb moltes dificultats, impulsada per una comunista madrilenya anomenat Alejandro Matos, que creà una petita infraestructura a Barcelona. Les cartes que Matos enviava a la direcció del partit a Perpinyà, però, eren interceptades per la policia, que les llegia, en prenia nota i les tornava a enviar a Perpinyà. Com que les cartes tenien missatges ocults escrits en tinta simpàtica, calia llegir-les amb ajuda d'una planxa calenta o mitjançant

COL·LECCIÓ TERESA PRAT.

Grup de noies banyolines, de l'organització Sol Ixent, cosint roba per als soldats del front.

reactius apropiats. Com a resultat d'aquestes operacions, les cartes evidenciaven la manipulació. Per evitar que els destinataris sospitessin, un cop llegides, les cartes eren escrites novament per la policia. Per tant, els responsables policíacs estaven perfectament informats del procés de reorganització de PSUC.

La situació es va precipitar quan la direcció de Perpinyà va enviar novament Maria Domènech a Catalunya, per entrevistar-se amb Alejandro Matos. La Maria va arribar a Barcelona el 20 de desembre de 1939, es va reunir amb Matos i va retornar cap a Perpinyà portant dues cartes del dirigent de l'interior. La policia era conscient que quan a Perpinyà veiessin que la cal·ligrafia de les cartes portades per la Maria no coincidia amb la de les que havien anat rebent es descobriria l'engany. Per tant, es decidiren a actuar i la Maria fou detinguda a Figueres, el 22 de desembre de 1939. En el moment de la detenció, va intentar empassar-se les cartes que duia, però no ho va aconseguir.

Desmantellament i repressió

La detenció de Maria Domènech fou detectada ben aviat, però el PSUC va mantenir la confiança en les seves estructures (només es va aïllar un

enllaç que podia haver estat el responsable de la delació). Al cap d'un mes, a primers de febrer de 1940, la policia féu una batuda llargament preparada: un total de cinquanta-dos militants foren detinguts. Entre ells els banyolins que havia contactat Maria Domènech: Joan Llansó, Enric Font, Joan Frigola i Josep Gifre. Va ser detingut també el pare de la Maria, Bartomeu Domènech.

Tots els detinguts foren interrogats i torturats, amb més o menys rigor segons el seu nivell de responsabilitat. Alejandro Matos, el principal dirigent, fou el més torturat, fins al punt que va provocar un aldarull, aprofitant el qual va intentar una fuga desesperada pels passadissos de la Jefatura Superior de Policia de Barcelona, en el curs de la qual fou ferit a trets i rematat a cops de culata al cap.

Maria Domènech, a qui un informe de la Falange gironina presenta com una «gran entusiasta de la causa roja», fou també torturada brutalment.

La direcció del PSUC tenia plena confiança en la seva resistència al dolor. En una de les cartes interceptades per la policia deia que «podemos tener todos la absoluta seguridad que no le sacaran ni una palabra que pueda comprometernos así la maten». I en el sumari, el jutge instructor reconeix que la Maria era mereixedora d'aquesta confiança, «pues no ha sido posible conseguir que dijera cuanto sabe y tan solo en su última declaración dice los detalles de su primera estancia en Bañolas y eso porque tiene la seguridad de que se saben por los otros de su pueblo». El sumari, com era d'esperar, no fa referència a les tortures, però tenim el testimoni transmès per via oral familiar: quan la Maria ja era a la presó i va ser visitada pels seus familiars, va intentar amagar les mans perquè no li veiessin les ungles cremades.

El consell de guerra es va celebrar el 20 de març de 1941, i va dictar cinc penes de mort (tres d'elles commuta-

Nota manuscrita que Maria Domènech va aconseguir fer arribar als seus familiars des de la presó.

*Causa Guerra Preliminar de Barcelona
segun testimonio librado por Do Constantina
Garcapalos Tija, en Causa no 21063 de
Barcelona y 390 de la de Sevilla. Condona
30 años. Juzgada el dia 21 de Mayo de 1941*

Esposa Domènec Ferrich

COL·LECCIÓ FAMILIA DOMÈNECH TARRADAS

La família Domènech-Perich és un paradigma de les conseqüències de la repressió: privacions materials de tota mena i la humiliació dels vençuts

des posteriorment), dotze penes de cadena perpètua i penes d'entre vint i dotze anys per a la resta dels encausats. Així acabà el primer intent de reorganització del PSUC a Catalunya.

Maria Domènech, condemnada a 30 anys de reclusió, va ingressar a la presó de les Corts, de Barcelona. Després de gairebé 12 anys, el més d'octubre de 1951, va obtenir la llibertat condicional. Quan va entrar a la presó era una noia de 26 anys, animosa i plena d'energia. Quan en va sortir, era una dona de 38 anys que n'aparentava força més. Recuperada la llibertat, no va tornar a Banyoles, sinó que va trobar feina en una institució de rehabilitació de dones, a Barcelona. La llibertat definitiva li va arribar el mes d'abril de 1961. Un cop jubilada, va tornar a Banyoles i hi va morir l'any 1997.

Treballs forçats

Com hem dit, Bartomeu Domènech va ser també detingut arran de la detenció de la filla. Els informes de la guàrdia civil i de Falange de Banyoles, inclosos en el sumari, el presenten com un «gran simpatizante de la causa marxista y desafecto a nuestro Régimen al que ha insultado groseramente». Davant del jutge, va intentar explicar per què es va afiliar al PSUC: per poder circular amb un camió de la seva propietat, motiu pel qual es va fer també de la UGT, segons que va dir al jutge. Va justificar la seva relació amb Maria Domènech quan aquesta va tornar clandestinament a Catalunya pel fet que era la seva filla, i va dir que només va parlar amb ella de temes familiars.

Condemnat a 12 anys i un dia de reclusió, va ser destinat a la Colònia Penitenciària Militaritzada de la Vega Baja (Toledo), els presos de la qual treballaven, en règim de treballs forçats, en la reconstrucció d'un edifici

CRUELLS, COL·LECCIÓ FAMILIA DOMÈNECH TARRADAS

La família Xumeia reunida a Banyoles el dia en què la Maria va sortir en llibertat condicional, el 24 d'octubre de 1954. D'esquerra a dreta: Lluís, Teresa, Carmelita, Maria i Joaquim. A primera fila, Bartomeu Domènech i Dolors Perich.

ci simbòlic per als vencedors: l'alcàsser de Toledo. Va obtenir la llibertat condicional el 7 de setembre de 1943.

La resta de banyolins presents al sumari van ser també condemnats a diverses penes de presó. Un d'ells, Joan Llansó, va coincidir amb Bartomeu Domènech en la reconstrucció de l'alcàsser, i en va obtenir la llibertat condicional el mateix dia.

Vae victis!

El marit, una filla i un fill a la presó, un fill en batallons de soldats treballadors, dues filles a l'exili... La mare, Dolors Perich, va passar també el seu calvari particular. Perquè al dolor i a l'angoixa per la situació del marit i dels fills, s'hi van sumar les dificultats econòmiques i el buit que es va fer al seu entorn. El seu cas acaba de completar el panorama de la repressió, la condició difícil de les famílies dels exiliats i dels empresonats, que van haver de patir privacions materials i, sobretot, la humiliació dels vençuts.

Complementant les grans xifres i les visions de conjunt, totalment imprescindibles, aquestes petites històries ens ajuden a comprendre millor l'impacte i les conseqüències de la repressió franquista.

Jordi Galofré és historiador.

Notes

- (1) Vegeu la relació nominal dels banyolins represaliats a Jordi Galofré, «La repressió franquista a Banyoles», a *El llegat* (Butlletí dels Amics dels Museus de Banyoles), núm. 3, primavera-estiu 2003. Banyoles. Aquesta relació forma part d'un estudi en curs sobre l'abast de la repressió franquista al Pla de l'Estany.
- (2) Sobre aquesta tema, vegeu Mercè Borràs, *Els refugiats (1936-1939)*. Quaderns de la Revista de Girona, Girona, 2000.
- (3) José Luis Martín Ramos, *Rojos contra Franco. Historia del PSUC, 1939-1947*, Edhasa, Barcelona, p. 139-156.